

سخنرانی : جورج خورانی
ترجمه : دکتر بهرام جمالپور .

مطالعات اخیر درباره فلسفه و کلام اسلامی در اروپا و آمریکا

هدف من از این سخنرانی کوتاه معرفی مطالعات غربی درباره فلسفه و کلام و علوم اسلامی به جهان شرق ، خصوصا " ایران است . البته شما محققان و اساتید اطلاعات کافی و وافی در مورد کتبی که در ایران و در کشورهای عربی چاپ شده است دارید و شاید هم مانند پرفسور سید حسین نصر مدیر عامل انجمن شاهنشاهی فلسفه ایران در این زمینه مطلع باشید ، در هر حال بخاطر تفاهم بیشتر میان شرق و غرب که همیشه فاصلهای ژرف از نظر بیان مطلب در میان این دو مرکز تمدن بشری جلوه نموده ، مطالبی حضور استادان محترم عرض خواهم کرد .

براستی محققان همیشه آگاهی لازم از مطالعاتی که در اطراف و اکناف جهان میشود ندارند . با وجود کتابداری جدید و توسعه روز افزون کتاب شناسی و کتابداری بین المللی هنوز اطلاعات کافی به موقع بدست ایشان نمیرسد و در نتیجه نمیتوانند که در آنسوی جهان چه مطالعاتی صورت میگیرد و چه کتابهایی بچاپ میرسد . داشتن این اطلاعات مقدماتی

برای اکثر محققین بسیار مفید و ضروری است زیرا حداقل از انجام کار مجدد در این امر خطیر جلوگیری میکند .

همانطوریکه مسلمان "مطلع هستید در گذشته توجه لازم به فرهنگ و تمدن اسلامی در جهان غرب نشده است . اما در چند سال اخیر فلسفه و کلام اسلامی نظر محققان را خصوصا " در آمریکا بخود معطوف داشته است . در این مورد باید بدو مطلب توجه نمود ، نخست آنکه توجه به فلسفه بخودی خود توجه به متافیزیک و الهیات اسلامی را در بر میگیرد و توجه به علم کلام توجه به فلسفه را بدنال میآورد . در نتیجه مطالعات اخیر غربی همیشه شامل فلسفه و کلام اسلامی است . دوم آنکه توجه غالب دانشجویان رشته فلسفه در دانشگاههای اروپا و آمریکا هنوز معطوف به فلسفه غربی است که از یونان بر میخیزد و تا عصر حاضر اروپا و آمریکا ادامه دارد . البته امید است که کمیت توجه باین مظهر تمدن جهانی یعنی حکمت اسلامی روزافزون شود ولی آنچه اکنون مورد توجه ما است کیفیت توجه و علاقه استادان فلسفه به این سرچشمه فیاض فرهنگی است .

بنظر من برای تحقق پذیرفتن این قبیل مطالعات عمیق در مورد فرهنگ و تمدن اسلامی دو شرط لازم و ضروری است :

نخستین شرط اساسی برای تحقیقات لازم در این رشته وسیع داشتن محیط مناسب و زندگی کردن در یک فضای معنوی است که بعضی از دانشگاههای آمریکا چون هاروارد و برینستون در ایجاد این امکان پیش قدم شده اند ، خصوصا " برینستون که دارای مجموعه نسخ خطی اسلامی خوب و نادری است .

دومین شرط ضروری برای توسعه این مطالعات خاص و نوین داشتن امکانات مالی خوب و کافی است . البته امکانات مالی مادر آمریکا بعناد چند سال پیش نیست ولی هنوز جوابگوی احتیاجات ما میباشد و مطلوب بشمار میآید .

در نتیجه این امکانات استادان شرق شناسی این دانشگاهها در آمریکا اکنون توجهی عمیق باین جنبه از فرهنگ جهانی دارند و مطالعات لازم و دقیق در این راه انجام میدهند . در گذشته انجمن امریکائی شرق شناسان و کنگره بین المللی شرق شناسان بوجود آمد و در سالهای اخیر یک اجتماع ساده تری بنام " انجمن برای مطالعه فلسفه و علم اسلامی " (۱)

تشکیل گردید این انجمن نخستین بار در نیویورک در سال ۱۹۷۰ پا بعرصه وجود گذاشت و در سال ۱۹۷۱ در دانشگاه کلمبیا بصورتی بزرگتر جلوه کرد و برنامه آنسال چنان بخوبی اجرا گردید که تا شیر عمیقی بر پژوهشگران جواب غرب گذاشت .

پرفسور محسن مهدی استاد دانشگاه هاروارد ، اینجانب معاون و دکتر پریر مروج دبیر این انجمن انتخاب شدند . در اثر این فعالیتها و بکوشش پژوهشگران غربی قریب دوازده جلد کتاب اساسی و مهم بوسیله مؤسسه انتشارات این انجمن بچاپ رسیده که اکثر آنها بزودی به بازار فروش خواهد آمد . البته باید اضافه کنم که چاپ اکثر این کتب را مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه ایالتی نیویورک بعهده دارد .

محققان غرب از جهت توجه به این شاخه از تمدن بشری بدو گروه تقسیم میشوند : یکدسته فیلسوفان که با دید فلسفی مسائل را بررسی میکنند و دیگری دسته مستشرقین که با دیدی مختلف تمدن اسلامی را مد نظر قرار میدهند و البته در بعضی اوقات این دو طرز تفکر یکی میشود و وحدت نظر حاصل میگردد .

در گذشته مقام و منزلت فلسفه اسلامی محدود میشد به نفوذ این سیراندیشه در میان متفکران و فلاسفه غربی در قرون وسطی مانند ابن سینا و ابن رشد که ترجمه های لاتین آثار مشهور ایشان چون "شفای بوعلی" و "تفسیر کبیر ابن رشد بر متافیزیک ارسطو" بر اندیشه فلسفی متفکران مشهور غرب چون توماس آکویناس و دان اسکوتس تأثیری بسزا گذاشته بود . این رویه البته بخودی خود نیکو و پسندیده است اما متأسفانه جهت غلطی به مطالعات تاریخ فلسفه اسلامی میدهد چنانکه گوئی فلسفه اسلامی با کندی یا فارابی آغاز شده و با این رشد پایان یافته است .

همانطوریکه شما ساتید به خوبی میدانید این طریقه تفکر دیگر کهنه شده است و گویای حقایق علمی و تاریخی نیست . فرهنگ و تمدن اسلامی که بر مبنای فلسفه و کلام پایه ریزی شده است باید بخودی خود و با در دست داشتن آثار اصلی و اولیه مورد مطالعه قرار گیرد . توجه محققان غربی در حال حاضر بیشتر معطوف به مسائل متافیزیکی فلسفه فارابی ، ابن -

سینا ، ملاصدرا و سبزواری است . البته توجه ایشان به منطق ، علم اخلاق را نیز نباید از نظر دور داشت باید اذعان نمود که در حال حاضر احتیاج اصلی غرب بیشتر به تصحیح کردن ، چاپ نمودن و ترجمه کردن و نشر کردن نسخ و آثار دست اول فلاسفه اسلامی است . البته ترکیب و متحد ساختن جهات مختلف اندیشه شرق با تفکر غرب همانطور که پرفسور سید حسین نصر در مورد اسلام و علم انجام داده اند بسیار ارزنده و مفید میباشد . اما

باید پذیرفت که احتیاج اولیه ما در حال حاضر بیشتر معطوف به نگارش و انتشار و ترجمه آثار اصلی فلسفه اسلامی است. مقالات گوناگون که هر کدام تنها یکی از جنبه‌های فرهنگ اسلامی را مورد بحث قرار بدهند بیشتر مورد احتیاج غربی‌ها است تا مطالعات مکرر در تاریخ فلسفه اسلامی از جهت نفوذ در اندیشه غرب زیرا ما غربی‌ها در جستجوی جنبه‌های نوین فلسفه اسلامی هستیم تا هر چه زودتر و هر چه بیشتر این تجلیات را در کتب فلسفی غربی منعکس کنیم.

اکنون من بمعرفی بسیار مختصر چند اثر فلسفه اسلامی که اخیراً "توسط پژوهشگران غربی و با شرقی که در غرب زندگی میکنند نگاشته شده است میپردازم.

نخست متون فلسفی و کلامی که به زبان اصلی به چاپ رسیده‌اند و یا همراه با ترجمه عرضه گردیده‌اند. من اول چند کلمه در مورد بعضی از این متون صحبت میکنم و سپس لیست کامل این کتب را بزبان انگلیسی ارائه میدهم. در میان متون کلامی که اخیراً در غرب بچاپ رسیده‌است توجه به اندیشه‌های معتزله خصوصاً "توسط محققان آلمانی، چون وان ایس (Van ESS) بخوبی مشاهده میشود متن طبقات معتزله که توسط یکی از پیروان نوشته و مطالعات مفیدی در تاریخ زندگانی معتزله را در بر دارد، با کوشش محقق آلمانی ویلز بچاپ رسیده و به بازار غرب عرضه شده است.

فهرست مشهور این ندیم در حدود قرن دهم میلادی که اخیراً "در پاریس و در تهران توسط رضا تجدد ترجمه شده و بچاپ رسیده است، بکوشش پرفسور داج Doge پس از سالها مطالعه و تحقیق در دانشگاه آمریکائی بیروت و بازنشستگی در دانشگاه پرینستون عاقبت درست قبل از مرگش در هشتاد و پنج سالگی ترجمه انگلیسی این کتاب مهم به پایان رسید. آقای ایوری (Evry) با توجه به اهمیت متافیزیک بچاپ فلسفه اولی کندی اقدام نمود تا ریشه بسیاری از عقاید متفکران اسلامی برای علاقمندان غربی روشن تر شود.

در میان آثاری از فارابی که چاپ یا ترجمه شده است تصحیح و چاپ کتاب الحروف توسط پرفسور محسن مهدی بیش از همه مورد توجه است زیرا در این کتاب کلید لغات فلسفی ارسطو در تمدن اسلامی بزبان عربی نگاشته شده است و باید بخاطر آورد که بنا بر اظهار ابن سینا در شرح حال خود و به نقل از جرجانی، ابوعلی سینا پس از چهل بار مطالعه متافیزیک ارسطو عاقبت به کمک تفسیرهای فارابی مسائل غامض الهیات ارسطو بروی ظاهر گردید.

البته در این میان کتاب مبنای آراء اهل مدینه فاضله فارابی را که پرفسور والترز Waltzer ترجمه و تفسیر کرده است و بزودی بوسیله مؤسسه انتشارات آکسفور به بازار خواهد آمد حائز اهمیت فراوان میباشد .

در میان آثار ابوعلی سینا متن عربی الهیات شفا توسط پرفسور میمورا Marmura و متن فارسی الهیات دانش نامه علائی توسط دکتر پرویز مروج به انگلیسی ترجمه شده اند . کتاب انتقادی المنقذ من الضلال امام غزالی که تا کنون کمتر مورد توجه محققان غربی بوده است ، توسط پدر روحانی مککارتی (McCarthy) ترجمه و چاپ شده است . در مورد افکار ابن رشد باید اذعان داشت که توجه محققان در غرب هنوز معطوف به تفسیرهای ابن رشد بر ارسطو میباشد .

و عاقبت کتاب معروف ابن طفیل حی بن یقظان را که توسط آقای گودمن Goodman تصحیح و به چاپ رسیده باید نام برد . در میان کتاب‌هایی که درباره فلسفه و کلام اسلامی در سال‌های اخیر در غرب نگارش یافته است میتوان به آثار زیر اشاره نمود : پرفسور فرانک Frank از دانشگاه کاتولیک واشنگتن مجموعه مقالات درباره کلام را عرضه داشته است ، پدر روحانی گارده Gordet در پاریس کتابی بنام خدا و تقدیر انسان نگاشته است .

آقای گودمن (Goodman) مقالاتی در مورد رازی بنگارش در آورده است . توجه به اخلاق عبد الجبار که بسیاری از مشکلات اخیر عصر حاضر چون مسئله شهود در مشکلات اخلاقی را مورد بحث قرار داده در کتاب "اصالت عقل اسلامی ، اخلاق عبد الجبار" منعکس میباشد .

البته در این سطح باید به کتاب متافیزیک سبزواری که توسط پرفسور ایزوتسو Izutso نگاشته شده و به کمک مؤسسه مطالعات اسلامی مگیل در تهران تهیه شده است اشاره نمود . پس از مجموعه مقالات در مورد ابن سینا و غزالی نوشته میمورا Marmura باید به مجموعه مقالات و سخنرانیها درباره الهیات فلسفی اسلامی که توسط مروج بچاپ رسیده است ، توجه نمود .

پیترز Peters به بحث ارسطو و اعراب پرداخته و بیوگرافی جالب توجهی بر اساس آثار عربی درباره ارسطو نگاشته پرفسور رحمان کتاب صدرالدین شیرازی را در دانشگاه شیکاگو بچاپ

رسانیده است عاقبت باید از کتاب ولفسن Wolfson که پس از ده سال کوشش بنام فلسفه کلام در دانشگاه هاروارد بچاپ رسیده است نام برد .

در راه نتیجه‌گیری می‌خواهم که توجه اساتید محترم و محققان گرامی را به هفت پیشنهاد معطوف بدارم : نخستین احتیاج اصلی محققان فلسفه و کلام اسلامی در غرب به یک دائرةالمعارف اسلامی است که از دیدگاه اسلام به یک زبان زنده مغربی نوشته شده باشد . دوم باید یک فرهنگ کامل فلسفه و کلام اسلامی همراه با یک Yexicon به زبان‌های یونانی ، لاتین ، سریانی ، عربی ، عبری ، فارسی ، و بیکی از زبانهای زنده غربی نوشته شود .

سوم باید آثار اصلی بزرگان فلسفه اسلامی چون فارابی ، ابن سینا ، و مقالات معروف ، مکاتب و مسالک اسلامی چون رسائل معتزله و اخوان الصفا با چاپ صحیح و ترجمه دقیق در اختیار محققان قرار گیرد

چهارم باید بمانند آثار فلاسفه‌ای که همیشه واسطه بودند چون سنجستانی ، بهمنیار ، و ابوالبرکات بغدادی توجه نمود .

پنجم در مطالعات اخیر برای تحصیل دقت هر چه بیشتر باید هیچکدام از جنبه‌های تمدن اسلامی را از نظر دور نداشت چنانکه مجید فخری در مطالعه اخیر خود در مورد معتزله توجه کامل به فلسفه اسلامی ایرانی نموده است .

ششم مطالعات متفکران غربی در مورد فلسفه اسلامی مانند کوشش‌های خستگی ناپذیر پرفسور کرین باید مجدداً " در مراکز مطالعات مشرق زمین خصوصاً " جهان اسلامی مورد بررسی و تجزیمو تحلیل قرار گیرد .

هفتم باید بهمشکل فلسفه عرفانی یا صوفیانه چون اندیشه‌های سهروردی و صدرالدین شیرازی پرداخت در این سنت پرفسور ایزوتسو میگوید " برای فیلسوف شدن باید صوفی شد اما فلسفه هنوز کار عقل است آیا مقصود از این سخنان آنست که هر چه ما در غرب بر اساس عقل بکوشیم برفناوی نتیجه است ؟ چگونه میتوان در باره این نوع فلسفه حکم نمود و قضاوت کرد ؟ آیا ما در غرب همیشه باید مرید باشیم چون صوفی نیستیم و یا آنکه بزبان صدرالدین شیرازی " فلسفه عاقبت بدون درک صوفیانه نیز حاصل میشود "

MONOGRAPHS

- Frank, R. M.   Articles on kalam
- Gardot, L.   Dieu et la destinée de l'homme (Paris)
- Goodman, L. E.   Articles on Abu Bakr al-Razi
- Hourani, G. F.   Islamic rationalism: the ethics of 'Abd al-Jabbār
(Oxford U.P., 1971)
- "   Ed., Essays on Islamic philosophy and sciences
(SUNY Press)
- "   Articles on Islamic ethics and transmission of
philosophy
- Khoury, A. T.   Les théologiens byzantins et l'Islam
- Marmura, M. E.   Articles on Sina and Ghazali
- Morawadja, P.   Ed., Essays in Islamic philosophical theology
(SUNY Press)
- Peters, F.   Aristotle and the Arabs (New York U. Press)
- Rahman, F.   Sadr al-Din Shirazi
- Roscher, N.   The development of Arabic logic
- "   Articles on Arabic logic
- Sahas, D.   John of Damascus and Islam (Leiden: Brill)
- Van Ess, J.   Article on Dirar b. 'Aww
- Walzer, R.   From Greek into Arabic (Oxford: Cassirer, 1962)
- Wolfson, H.   The philosophy of kalam (Harvard U. P.)

PERIODICALS

- Bulletin of the School of Oriental and African Studies (BSOAS)
 Dar Islam
 International Journal of Middle Eastern Studies (IJMES)
 Journal of the American Oriental Society (JAOS)
 Journal of Near Eastern Studies (JNES)
 Mélanges de l'Institut Dominicain de Cairo (MIDEO)
 Le Muséon
 The Muslim World
 Philosophical Forum
 Studia Islamica

TEXTS

- Ibn al-Markāb. Tabaqat al-Mu'tazila, ed. S. Donald-Wilson (Beirut: Bibliotheca Islamica)
- Nazam. Texts ed. J. Van Ess
- Katāridī. Tawhid, ed. J. Schacht (Beirut)
- Madīn (Ibn an-). Fihrist: Arabic editions, Paris and Tehran
 " Eng. tr. B. Dodgson, 2 vols. (N.Y. Columbia U.P.)
- Kindī. Fi l-falsafati l-ula, ed. A. L. Ivry (Albany: SUNY Press)
- Farābī. Falsafat Aristotaliyya, ed. M. Mahdi (Beirut)
- " Philosophy of Plato and Aristotle, Eng. tr. M. Mahdi (New York and Ithaca)

کتابخانه انجمن
 شاهنشاهی فلسفه ایران

- " Huruf, ed. M. Mahdi (Beirut: Dar al-Mashriq)
- " Milla, ed. M. Mahdi (Beirut)
- " as-Siyasatu l-madaniyya, ed. F. Najjar (Beirut)
- " al-Madinatu l-fadila, ed. R. Walzer (Oxford)
- Ibn Sina,
Juzjani. Life of Ibn Sina, Ar. ed. and Eng. tr. W. Gohlman
(SUNY Press)
- Ibn Sina, Shifa': Ilahiyat, Eng. tr. M. E. Marmura *Toronto*.
- " Danish-cum: Metaphysics, Eng. tr. and comm. P.
Morawadgo (Columbia U. P.)
- " Nabuwya, Ar. ed. M. E. Marmura (Beirut)
- Ghazali, Munqidh, Ar. ed. and Eng. tr. R. McCarthy (Oxford)
- Ibn Rushd, Short commentaries on Aristotle's "Topics", "Rhetoric"
and "Poetics", ed. G. Butterworth (SUNY Press)
- " al-Kashf lan manahij al-adilla, Ar. ed. and Eng. tr.
C. E. Butterworth
- " Averrois commentarii... (Venice 1570), reprinted
- Ibn Tufayl, Hayy b. Yaqzan, Eng. tr. L. E. Goodman
- Ijl. ed. J. Van Ess, Die Fiktion der Propheten im Islam
al-Ida (Wiesbaden: Harrassowitz, 1986)